

An analysis of the factors affecting investment in Islamic jurisprudence resources

Reza Ghaseminejad¹ ✉ | Seyed Amir Sekhavatian² | Hosein Andalib³

1. Corresponding Author, Assistant Professor, Department of Islamic Studies, Shahrekord Branch, Islamic Azad University, Shahrekord, Iran. Email: r.ghaseminejad@iau.ac.ir

2. Department of Islamic Studies, Qo.c, Islamic Azad University, Qom, Iran. Email: sekhavatian@iau.ac.ir

3. Department of Islamic Studies, Qo.c, Islamic Azad University, Qom, Iran. Email: hoseinandalib@iau.ac.ir

Article Info

Article type:

Research Article

Received: 13 March 2025

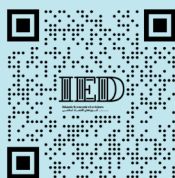
Received in revised form: 3 September 2025

Accepted: 7 February 2026

Available online: 6 April 2026

Keywords:

Analysis, Influencing Factors, Investment, Islamic Jurisprudence.

Abstract

While the field of Islamic economics has extensively addressed concepts such as wealth, ownership, and conventional businesses, the systematic elucidation of factors stimulating investment still faces an explanatory and theoretical gap. Relying on the comprehensiveness of religion and the dynamism of Islamic jurisprudence in responding to the exigencies of time and place as well as the economic sphere, the fundamental question arises: what is the approach and perspective of Islamic jurisprudence regarding the factors that increase investment, and what are these factors? Employing a descriptive-analytical method, utilizing library resources, and investigating jurisprudential texts, this research demonstrates that the constellation of investment-stimulating factors in Islamic jurisprudence is founded upon pillars such as risk-bearing investment (subject to Sharia constraints), the legitimacy of economic activities, the guidance and support of Islamic governance, the development of structural infrastructures and production-enabling environments, the optimization of variables in the monetary and real sectors, the adoption of efficient taxation policies such as Kharaj, Zakat, and Khums, monetary policies and savings incentives, as well as the establishment of security, political, social, and legal frameworks to safeguard property rights.

Cite this article: Ghaseminejad, R.; Sekhāvatian, S. A.; Andalib, H. (2025). An analysis of the factors affecting investment in Islamic jurisprudence resources. *Islamic Economics Doctrines*, 2(3), 323-350. <https://doi.org/10.30513/ied.2026.6892.1244>

© The Author(s). Publisher: Razavi University of Islamic Sciences.

Extended Abstract

Introduction

In the field of Islamic economics, extensive discussions have taken place regarding property, wealth, ownership, commerce, and economic enterprise. However, the category of investment—and particularly the factors that stimulate its growth has not been comprehensively or systematically elucidated. Given the comprehensive nature of the Islamic faith and the dynamic capacity of Islamic jurisprudence (Fiqh) to adapt to the exigencies of time and place, the fundamental question arises: Does Islamic jurisprudence address the factors that stimulate investment, and if so, what are these factors? Therefore, the purpose of this research is to clarify the investment-stimulating factors from the perspective of Islamic jurisprudence.

A review of the literature indicates the importance and complexity of this issue. Notable studies in this domain include the article "Feasibility Assessment of Venture Capital from a Jurisprudential, Legal, and Economic Perspective in Iran" by Asghar Torabi Esfinai et al., the article "Opportunity Cost of Investment in Islamic Economics" by Seyyed Hossein Mir Moezi, the article "Jurisprudential Principles and Rules Governing Foreign Investment" by Mohammad Sadegh Rezazadeh, and the book *Islamic Capital Market* by Seyyed Abbas Moosavian. Comparing the existing literature with the current study reveals the following primary distinctions: First, regarding content and structure, prior studies have generally addressed the broad concept of investment in the Islamic sphere, whereas the present article specifically seeks to identify and analyze the macroeconomic and structural variables—such as the monetary and real sectors of the economy and sound tax policies—that drive investment growth within a jurisprudential framework. Second, regarding the approach, this article adopts a holistic perspective to extract all variables effective in increasing investment in Islamic jurisprudence, whereas previous studies have typically isolated and analyzed specific aspects of investment. Third, the methodological objective of this research is grounded in qualitative and jurisprudential deduction (Ijtihadi) analysis to systematically extract these foundational factors, a methodological focus less prominent in prior works.

Method

This research elucidates the factors influencing investment growth through a descriptive-analytical method, utilizing extensive library research with a primary focus on Islamic jurisprudential texts and sources.

Results

One of the fundamental pillars of Islamic economics is the emphasis on factors that stimulate investment. According to Islamic jurisprudential teachings, attracting and increasing investment requires adherence to several key components: engaging in risk-bearing investment while strictly observing Sharia constraints (such as the prohibition of excessive uncertainty or *Gharar*); ensuring the Sharia legitimacy and accept-

ability of economic activities; acknowledging the crucial role of Islamic governance and administration in guiding and supporting investments; developing structural infrastructures and production-enabling environments; optimizing variables within the monetary and real sectors of the economy; implementing sound taxation, monetary, and savings policies; and establishing secure political, social, and legal frameworks that culminate in a stable and efficient economic system within Islamic societies.

Conclusion

According to jurisprudential sources, prioritizing the factors that stimulate investment is a fundamental pillar of Islamic economics. The practical realization of these factors—ranging from Sharia-compliant risk management to structural and systemic support—would lead to significant economic growth, prosperity, and transformation within the economic sphere of Islamic societies.

Authors' Contributions

All authors contributed equally to the writing of the article.

Data Availability Statement

The datasets generated and analyzed during the current study are publicly accessible via the provided link in the manuscript.

Ethical Considerations

The authors have strictly adhered to the principles of research ethics and academic integrity, avoiding any form of research misconduct, including data fabrication, falsification, and plagiarism.

Funding

This research did not receive any specific grant from funding agencies in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Conflict of Interest

The authors declare that they have no known competing financial interests or personal relationships that could have appeared to influence the work reported in this paper.

Declaration of Generative AI and AI-assisted Technologies in the Writing Process

During the preparation of this work, the authors used the ChatGPT artificial intelligence tool strictly for formal English editing and language polishing. After using this tool, the authors reviewed and edited the content as needed and take full responsibility for the content of the publication.

تحلیلی بر عوامل مؤثر بر سرمایه‌گذاری در منابع فقه اسلامی

رضا قاسمی نژاد[✉] | سید امیر سخاوتیان^۲ | حسین عندلیب^۳

۱. نویسنده مسئول، استادیار، گروه معارف اسلامی، واحد شهرکرد، دانشگاه آزاد اسلامی، شهرکرد، ایران. رایانامه:

r.ghaseminejad@iau.ac.ir

۲. گروه معارف اسلامی، واحد قم، دانشگاه آزاد اسلامی، قم، ایران. رایانامه: sekhavatian@iau.ac.ir

۳. گروه معارف اسلامی، واحد قم، دانشگاه آزاد اسلامی، قم، ایران. رایانامه: hoseinandalib@iau.ac.ir

چکیده

در حالی که حوزه اقتصاد اسلامی به طور گسترده به مقولات ثروت، مالکیت و کسب‌وکارهای متعارف پرداخته، تبیین نظام‌مند عوامل فزاینده سرمایه‌گذاری، همچنان با خلأ تبیینی و نظری مواجه است. با تکیه بر جامعیت دین و بویایی فقه اسلامی در پاسخگویی به مقتضیات زمان و مکان و حوزه اقتصاد، این پرسش اساسی مطرح است که رهیافت و نگاه فقه اسلامی به عوامل افزایش سرمایه‌گذاری چیست؟ این عوامل کدامند؟ پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی و استناد به منابع کتابخانه‌ای و واکاوی در متون فقهی، نشان می‌دهد که منظومه عوامل محرک سرمایه‌گذاری در فقه اسلامی بر ارکانی چون سرمایه‌گذاری خطرپذیر (با رعایت قیود شرعی)، مشروعیت فعالیت‌های اقتصادی، هدایت و حمایت حاکمیت اسلامی، توسعه زیرساخت‌های ساختاری و بستر ساز تولید، بهینه‌سازی متغیرهای بخش پولی و حقیقی، اتخاذ سیاست‌های مالیاتی کارآمد نظیر خراج، زکات و خمس، سیاست‌های پولی و مشوق پس‌انداز و استقرار بسترهای امنیتی، سیاسی، اجتماعی و حقوقی جهت صیانت از مالکیت استوار است.

اطلاعات مقاله

نوع مقاله: پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۲/۲۳

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۶/۱۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۱/۱۸

تاریخ انتشار برخط: ۱۴۰۵/۰۱/۱۷

کلیدواژه‌ها

تحلیل، عوامل مؤثر، سرمایه‌گذاری، فقه اسلامی.

استناد: قاسمی نژاد، رضا؛ سخاوتیان، سید امیر؛ عندلیب، حسین. (۱۴۰۴). تحلیلی بر عوامل مؤثر بر سرمایه‌گذاری در منابع فقه اسلامی. آموزه‌های اقتصاد اسلامی، ۲(۳)، ۳۲۳-۳۵۰.

<https://doi.org/10.30513/ied.2026.6892.1244>

مقدمه

سرمایه‌گذاری اقتصادی به عنوان پیشران اصلی هدایت نقدینگی به سوی تولید و شکوفایی کسب و کار، در هر دو نظام متعارف و اسلامی از جایگاهی مهم و اثرگذار برخوردار است. اهمیت این موضوع در رشد تولید، اشتغال‌زایی و تأمین رفاه عمومی به قدری است که رکود سرمایه در آموزه‌های اسلامی نه تنها مذموم، بلکه به منزله نابودی دارایی تلقی می‌شود (آمدی، ۱۳۷۳، ج. ۳، ص. ۶۰۰). در منظومه فکری اسلام، اموال و سرمایه‌های مادی مایه قوام جامعه و تداوم حیات دین باوری هستند؛ لذا تأکید قرآن کریم بر عمران و آبادانی زمین و سیره معصومین (ع) در ترویج تجارت و صنعت، نشان‌دهنده نگاه متعالی دین به پویایی اقتصادی است. با این حال، دستیابی به یک نظام اقتصادی جامع فراتر از گردآوری پراکنده آیات بوده و نیازمند استنباطی دقیق و اجتهادی از منابع چهارگانه قرآن، سنت، اجماع و عقل است تا ظرفیت‌های فقهی در حمایت از سرمایه‌گذار به درستی شناسایی شود. ضرورت کنونی جامعه ایجاب می‌کند که پیوند میان سرمایه‌گذاری با مفاهیمی همچون عدالت، تکافل اجتماعی و نیت خیرخواهانه تبیین گردد تا خلأهای نظری و اجرایی موجود مرتفع شوند. بر این اساس، چالش اساسی که این پژوهش در پی پاسخ به آن است، شناسایی عوامل و مؤلفه‌هایی در فقه اسلامی است که موجب تحرک بخشی به منابع مالی و افزایش سرمایه‌گذاری‌های مشروع و مولد در بدنه اقتصاد می‌گردند.

پیشینه پژوهش در حوزه سرمایه‌گذاری در فقه اسلامی بیانگر تنوع رویکردها و تلاش برای انطباق الگوهای نوین با موازین شرعی است؛ در این راستا، ترابی اسفینایی و همکاران (۱۴۰۱) به امکان‌سنجی سرمایه‌گذاری جسورانه و آسیب‌شناسی قراردادهای مالی پرداخته‌اند و میرمعزی (۱۳۸۸) با تبیین مفهوم هزینه فرصت، جایگاه آن را در اقتصاد اسلامی واکاوی کرده است. همچنین، رضا زاده (۱۳۹۱) بر مبانی فقهی و ضرورت بهره‌گیری از سرمایه‌گذاری خارجی تأکید ورزیده و موسویان (۱۳۷۶) در اثری جامع، ابزارهای مالی و الگوهای عملیاتی بازار سرمایه اسلامی را بر اساس اصول فقهی طراحی و پیشنهاد کرده است. با وجود این تلاش‌های ارزشمند، پژوهش حاضر از سه منظر ساختاری، رویکردی و هدف‌گذاری، متمایز از مطالعات پیشین است: نخست از حیث محتوا، در حالی که تحقیقات گذشته غالباً به کلیات یا قالب‌های خاص سرمایه‌گذاری پرداخته‌اند، این مقاله به دنبال شناسایی و تحلیل دقیق عواملی است که موجب رشد و توسعه سرمایه‌گذاری در چهارچوب فقهی می‌شوند، نظیر متغیرهای بخش

پولی، حقیقی و سیاست‌های مالیاتی. دوم، از منظر رویکردی، این مطالعه با نگاهی جامع و فرارشته‌ای، استخراج متغیرهای مؤثر بر افزایش سرمایه‌گذاری را هدف قرار داده است، برخلاف سایر پژوهش‌ها که معمولاً بر یک جنبه خاص تمرکز داشته‌اند. در نهایت، تفاوت اساسی این پژوهش در روش‌شناسی آن نهفته است که با بهره‌گیری از تحلیل‌های فقهی و کیفی، شناسایی عوامل اساسی و زیرساختی مرتبط با سرمایه‌گذاری را به عنوان هدف غایی دنبال می‌کند تا خلأ موجود در تبیین مؤلفه‌های محرک سرمایه‌گذاری مشروع را مرتفع سازد.

۱. مفهوم لغوی سرمایه‌گذاری

مفهوم سرمایه‌گذاری در ادبیات اقتصادی به معانی گوناگونی چون افزودن به موجودی دارایی‌های واقعی (میرمعزی، ۱۳۸۸، ص. ۴۰) یا تملک دارایی‌های مالی نظیر سهام و اوراق بهادار (فرهنگ، ۱۳۷۱، ص. ۱۰۷۸) تعبیر شده است. هرچند در فقه امامیه تعریف اصطلاحی واحدی برای سرمایه‌گذاری توسط فقها ارائه نشده، اما مصادیق عملیاتی آن در قالب چهار گروه عمده شامل قرض الحسنه، عقود مبادله‌ای (فروش اقساطی، اجاره به شرط تملیک، جعاله و ضمان)، عقود مشارکتی (مضاربه، مساقات و مزارعه) و سرمایه‌گذاری مستقیم مورد شناسایی قرار گرفته است. واکاوی منابع وحیانی نشان می‌دهد که ضرورت تشکیل سرمایه و تخصیص منابع به بخش تولید، ریشه در تکلیف الهی مبنی بر عمران و آبادانی زمین دارد که تحقق آن بدون سرمایه‌گذاری مادی امکان‌پذیر نیست (کشف، ۹۴-۹۷). همچنین در سنت معصومین (ع)، رکود دارایی و «مال خاموش» مذموم شمرده شده و بر ضرورت تبدیل آن به سرمایه‌های مولد نظیر ساخت ابنیه و بستان تأکید شده است (شیخ صدوق، ۱۴۲۲ق، ج. ۲، ص. ۱۷۰). برآیند آیات و روایات بیانگر این مطلب است که سرمایه‌گذاری در نگاه فقهی، به معنای به جریان انداختن مال در مسیر بهره‌برداری، انتفاع و فراهم‌سازی بستر رشد و نمو دارایی است.

۲. عوامل مؤثر بر افزایش سرمایه‌گذاری

عوامل مؤثر بر افزایش سرمایه‌گذاری، منظومه‌ای از متغیرهای رفتاری، نهادی و زیرساختی را در بر می‌گیرد که هر یک نقش تعیین‌کننده‌ای در پویایی چرخه تولید ایفا می‌کنند. این محرک‌ها شامل مواردی چون پذیرش ریسک عقلایی به عنوان جوهره فعالیت اقتصادی، احراز مشروعیت فقهی فعالیت‌ها، و نقش حمایتی و هدایتی دولت در تنظیم بازار است. همچنین، توسعه راه‌ها و

زیرساخت‌های مواصلاتی به همراه تقویت بسترهای مبادله‌ای در بازار، زمینه‌ساز تسهیل جابجایی سرمایه و کالا می‌شود. در کنار این موارد، بهره‌مندی از نیروی کار به‌کارآمد، تنظیم سیاست‌های مالی هوشمندانه و اتخاذ رویکردهای پولی و تشویق به پس‌انداز، ارکان اصلی توسعه سرمایه‌گذاری را تشکیل می‌دهند که در ادامه به تبیین تفصیلی هر یک پرداخته خواهد شد.

۱-۲. پذیرش ریسک عقلایی (سرمایه‌گذاری خطرپذیر)

پدیده ریسک به عنوان یکی از کلیدی‌ترین ارکان تصمیم‌گیری در حوزه‌های مالی و فعالیت‌های اقتصادی شناخته می‌شود (مصباحی مقدم و صفری، ۱۳۸۸). ریسک‌پذیری در سرمایه‌گذاری از منظر فقه اسلامی با مفاهیمی نظیر غرر، ضمان و عقود مشارکتی پیوندی عمیق دارد. برخلاف تصورات رایج، فقه نه تنها ریسک را به طور مطلق نفی نمی‌کند، بلکه در چهارچوبی مشخص، آن را مشروع و حتی برای پویایی اقتصاد لازم می‌داند (مصطفوی، حبیب‌زاده و تقی‌پور، ۱۴۰۳). تمایز اصلی در این رویکرد، میان ریسک عقلایی و غرر نهفته است؛ در حالی که معاملات مبتنی بر ابهام فاحش و خطر (غرر) ممنوع هستند، ریسک‌های مدیریت‌پذیر و پیش‌بینی‌شده در قالب‌هایی همچون مضاربه، مشارکت، اجاره و وکالت مورد پذیرش قرار گرفته‌اند. از دیدگاه شرعی، ریسک‌هایی که ماهیت مولد داشته و به اشتغال و تولید منتهی شوند، تا زمانی که در قالب عقود صحیح انجام پذیرند، کاملاً مشروع تلقی می‌شوند. بنابراین، فقه اسلامی با فراهم آوردن بسترهای قراردادی نظیر مضاربه و وکالت با اجرت، امکان سرمایه‌گذاری در شرایط عدم قطعیت را فراهم می‌آورد تا بدون سقوط در ورطه قمار یا غرر، محرک‌های اقتصادی به سوی شکوفایی حرکت کنند. این نگاه واقع‌بینانه نشان می‌دهد که شجاعت در پذیرش ریسک‌های سنجیده، زیربنای رشد ثروت در سایه فقه اقتصادی اسلام است.

۲-۲. مشروعیت فعالیت اقتصادی

یکی از مهم‌ترین عوامل افزایش سرمایه‌گذاری در فقه اسلامی، مشروعیت فعالیت اقتصادی است. سرمایه‌گذاری باید در حوزه‌هایی انجام شود که از نظر شرعی مجاز باشند؛ مانند تولید کالاهای حلال، خدمات عمومی و رفاهی، فعالیت‌های کشاورزی، صنعتی، آموزشی و درمانی. سرمایه‌گذاری در فعالیت‌های حرام مانند تولید مشروبات الکلی، قمار، یا ربا، نه تنها ممنوع، بلکه موجب فساد اقتصادی و اجتماعی است (کلینی، ۱۳۶۳ ش، ج ۵، ص ۱۵۰). در منابع فقهی، فعالیت‌های اقتصادی

مشروع و حلال و ممنوع و حرام در باب مستقلی با عنوان مکاسب محرمه به آنها اشاره شده است (خامنه‌ای، ۱۳۹۷ش، ص. ۱۰؛ شیخ انصاری، ۱۳۹۲ش، ص. ۱۵).

۳-۲. حمایت و هدایت دولت

حکومت اسلامی از طریق بسترسازی برای شفافیت، سلامت اقتصادی و کارآمدسازی نهادها، نقشی بنیادین در تسهیل و افزایش سرمایه‌گذاری ایفا می‌کند (مرتضوی کاخکی و همکاران، ۱۴۰۴). شفافیت اقتصادی در این نظام بر چهار رکن دسترسی همگانی به اطلاعات، قابلیت اتکا، به موقع بودن و پرهیز از کتمان عامدانه استوار است. این اصول در ابواب مختلف فقه اقتصادی در قالب احکام الزامی (نظیر وجوب ذکر عیوب کالا و حرمت دروغ، غش، تدلیس و احتکار) و احکام غیرالزامی (مانند استحباب کتابت قرارداد، شاهد گرفتن و شناخت دقیق بازار و کراهت اموری چون تلقی رکنان و معامله در تاریکی) تبلور یافته‌اند (عبدالله‌زاده و همکاران، ۱۳۹۶). علاوه بر این، نظام اقتصادی اسلام از مجموعه‌ای از نهادهای هماهنگ تشکیل شده است که با حفظ مبانی مکتبی، جامعه را به سوی اهداف اقتصادی سوق می‌دهند (نمازی، ۱۳۹۳، ص. ۱۲۹). این ساختار نهادی در دو بخش دولتی و غیردولتی قابل تحلیل است؛ بخش دولتی شامل نهادهای اجرایی (سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی و تخصیص بودجه) و نهادهای غیراجرایی (نظارتی، سرمایه‌گذاری و رفاه عمومی) است (میرمعزی، ۱۳۸۸، ص. ۴۴) و بخش غیردولتی، بنگاه‌های اقتصادی، بازارهای کار و سرمایه و نهادهای مشارکت مردمی نظیر هبه، صدقات و وقف را در بر می‌گیرد (امام خمینی (ره)، ۱۳۶۸، ج. ۲، ص. ۵۷۹). دولت موظف است با نظارت دقیق بر رعایت موازین شرعی، جلوگیری از تخلفات و اشاعه فرهنگ تقوا در این نهادها، امنیت و کارآمدی لازم را برای جذب و صیانت از سرمایه‌گذاری‌های مولد فراهم آورد.

۴-۲. توسعه راه‌ها و زیرساخت‌های مواصلاتی

توسعه راه‌ها و شبکه‌های مواصلاتی از جمله عوامل زیرساختی و حیاتی در تسهیل مبادلات و ترغیب به سرمایه‌گذاری است که نقش آن در تکامل جوامع بشری انکارناپذیر است. قرآن کریم به عنوان نخستین منبع فقهی، در آیاتی به این موهبت اشاره کرده و ایجاد راه‌های گوناگون در دل کوه‌ها و زمین را از نشانه‌های قدرت و تدبیر الهی برای انتفاع بشر برمی‌شمارد (فاطر/۲۷؛ مکارم شیرازی، ۱۳۵۳، ج. ۱۲، ص. ۸۹). واژه «جُدد» در این آیه که به معنای جاده و مسیر است، بر اهمیت

وجودی راه‌ها در نظام خلقت دلالت دارد (قرائنی، ۱۳۸۷، ص. ۴۹۴). در سیره نبوی نیز اهتمام به گسترش شبکه‌های ارتباطی میان مناطق مسکونی به وضوح دیده می‌شود؛ به گونه‌ای که پیامبر اکرم (ص) حتی در شرایط جنگی از تنگ کردن راه‌ها و سد معابر ممانعت می‌فرمودند (کتانی، ۱۴۱۱ق، ص. ۲۸۲). از منظر تحلیل اقتصادی، توسعه زیرساخت‌های ارتباطی با کاهش هزینه‌های جابه‌جایی و تسهیل دسترسی به بازارها، بستر لازم را برای شکل‌گیری سرمایه‌گذاری‌های کلان فراهم می‌کند. بر همین اساس و با توجه به تکالیف مالی در اسلام نظیر خمس و زکات، دولت اسلامی موظف است بخشی از این منابع را در جهت ایجاد و نگهداری راه‌ها به کار گیرد تا پویایی اقتصادی و امنیت سرمایه تأمین گردد.

۲-۵. توجه به زیرساخت‌های مبادله‌ای در بازار

یکی از برجسته‌ترین اقدامات زیرساختی در عصر علوی که تحولی اساسی در نظام مبادلات ایجاد کرد، ضرب سکه به نام دولت اسلامی توسط حضرت علی (ع) بود (عاملی، ۱۳۶۵، ص. ۱۲۷-۱۳۷). تا پیش از آن، اقتصاد قلمرو اسلامی متکی بر سکه‌های ایرانی و رومی بود؛ اما با این اقدام، نه تنها استقلال اقتصادی تثبیت شد، بلکه تسهیل مبادلات در بازار مسلمین شتاب گرفت. شواهد تاریخی و مسکوکات باقی‌مانده از آن دوران که مزین به شعائر توحیدی و رسالت نبوی و دارای مشخصات زمانی و مکانی ضرب (مانند درهم ضرب شده در بصره به سال ۴۰ هجری) هستند، گواهی بر این مدعا است (کتانی، ۱۴۱۱ق، ص. ۴۱۳-۴۲۸). این اقدام افزون بر جنبه‌های حاکمیتی، نشان‌دهنده دستیابی مسلمانان به دانش فنی ذوب فلزات و ریخته‌گری در آن مقطع است و برخلاف مشهور، پیشگامی در ضرب سکه اسلامی را به جای دوره عبدالملک بن مروان، به عصر خلافت امیرالمؤمنین (ع) بازمی‌گرداند (مرتضی، ۱۴۰۴ق، ج. ۱، ص. ۱۲۷-۱۳۷). از منظر تحلیل فقهی و اقتصادی، این سیره نشان‌دهنده ضرورت فراهم آوردن کارآمدترین و سهل‌ترین ابزارهای تبادل مالی برای سرمایه‌گذاران است؛ چرا که پویایی بازار و رغبت به سرمایه‌گذاری، مستلزم وجود نظامی پولی است که امنیت، سهولت و شفافیت را در معاملات تضمین کند.

۲-۶. نیروی کار ارزان و کارآمد

نیروی انسانی کارآمد در کنار ابزار و امکانات، رکن بنیادین موفقیت در عرصه سرمایه‌گذاری است و آموزه‌های وحیانی، معیارهای دقیقی را برای شناسایی و به‌کارگیری این سرمایه حیاتی ترسیم

کرده‌اند که نخستین آن‌ها، تلازم «تخصص» و «امانت‌داری» در مدیریت است؛ چنان‌که قرآن کریم در داستان حضرت یوسف (ع)، ترکیب دو ویژگی «حفیظ» (امانت‌دار) و «علیم» (متخصص) را پیش‌نیاز تصدی پست‌های حساس اقتصادی معرفی می‌کند و نشان می‌دهد که پاک‌دستی بدون دانش فنی برای پیشبرد اهداف اجتماعی کافی نیست (مکارم شیرازی، ۱۴۱۱ق، ج. ۳، ص. ۵۰). در مرتبه بعد، نفی تنبلی و سستی به عنوان عاملی بازدارنده در مسیر پیشرفت مطرح است؛ چرا که تکامل جوامع در گرو پیوند فعال میان مواهب طبیعی و توان فکری و فیزیکی بشر است (ملک/ ۱۵) و در منطق روایی، فرد باید با دوری از رذیلت تن‌پروری و اتکا به دسترنج خویش، از تحمیل معاش خود بر دیگران بپرهیزد، زیرا سستی در امور دنیوی نه تنها به اقتصاد آسیب می‌زند، بلکه ریشه کاهلی در امور معنوی نیز به شمار می‌رود (کلینی، ۱۳۶۳، ج. ۵، ص. ۲۸۰). سومین شاخصه، پذیرش مسئولیت بر اساس سقف توانمندی و تخصص است؛ به گونه‌ای که در نظام اقتصادی اسلام، انجام کاری که فرد در آن مهارت و آمادگی لازم را ندارد، به دلیل اتلاف وقت و سرمایه و رکود تولید، در حکم خیانت و ضایع کردن حقوق دیگران قلمداد شده است (همان، ج. ۵، ص. ۳۰۱)؛ بر همین اساس، هرگونه مداخله غیرکارشناسانه در فرآیندهای اقتصادی، طبق هشدار نبوی، بیش از آن‌که اصلاح‌گر باشد، منجر به تخریب و فساد در زیرساخت‌های سرمایه‌گذاری خواهد شد (همان، ج. ۱، ص. ۴۴۰).

۲-۷. فراهم کردن سیاست‌های مالی (توجه به کمیت و کیفیت مالیات، جمع‌آوری و هزینه‌کرد آن)

سیاست‌گذاری مالی در فقه اسلامی، با تأکید ویژه بر ابعاد کمی و کیفی مالیات، یکی از ارکان استوار مدیریت اقتصادی است که کامل‌ترین الگوی اجرایی آن در سیره نبوی و علوی تجلی یافته است. در این رویکرد، مالیات تنها یک ابزار درآمدی برای دولت نیست، بلکه ابزاری برای تحقق عدالت اجتماعی، بازتوزیع ثروت و تقویت زیرساخت‌های عمومی محسوب می‌شود. بررسی دقیق سیره معصومین (ع) نشان می‌دهد که در تعیین نرخ‌ها و روش‌های جمع‌آوری مالیات، همواره توان اقتصادی مؤدیان، پایداری منابع تولید و حفظ کرامت انسانی لحاظ می‌شده است؛ این الگو بر مدار تعادلی حرکت می‌کند که در آن، مصالح حاکمیت اسلامی در تأمین بودجه خدمات عمومی با ضرورت حمایت از سرمایه‌گذار و تولیدکننده به شکلی هم‌افزا پیوند خورده است، تا ضمن تأمین عدالت مالیاتی، انگیزه برای فعالیت‌های مولد اقتصادی نیز تقویت گردد.

۲-۷-۲. ماهیت و دامنه شمول مالیات

الف، خراج

نظام خراج در صدر اسلام به عنوان یکی از کلیدی‌ترین سازوکارهای مالیاتی برای زمین‌های کشاورزی و باغستان‌های تحت مالکیت عمومی یا اراضی مفتوح‌العنوه شناخته می‌شود که تمامی بهره‌برداران، اعم از مسلمان و غیرمسلمان، موظف به پرداخت حق بهره‌برداری یا اجاره‌بهای آن بودند (ابن هشام، ۱۳۶۳، ص. ۲۳۱). انعطاف‌پذیری در نرخ‌گذاری بر اساس نوع محصول و کیفیت زمین، ویژگی برجسته این نظام بود؛ به طوری که پیامبر اکرم (ص) خراج نخلستان‌ها را متناسب با بازدهی آن‌ها تعیین می‌فرمود و حضرت علی (ع) نیز با تدوین نظامی دقیق برای اراضی حوضه فرات، نرخ‌ها را از یک سوم درهم برای زمین‌های کم حاصل تا ده درهم برای تاکستان‌های بارور متغیر ساختند تا عدالت مالیاتی محقق گردد (اجتهادی، ۱۳۶۳، ص. ۲۳۵). این رویکرد هوشمندانه نه تنها تأمین‌کننده بودجه عمومی دولت بود، بلکه با ایجاد انگیزه در کشاورزان و جذب سرمایه‌گذاران غیرمسلمان، موجب ارتقای بهره‌وری تولید، توسعه زیرساخت‌های آبیاری و رونق بازار محصولات زراعی شد؛ امری که نشان‌دهنده پیوند عمیق میان سیاست‌های مالیاتی متناسب و رشد پایدار در بخش‌های تولیدی و سرمایه‌گذاری است.

ب، زکات

زکات در نظام اقتصادی صدر اسلام به عنوان یک سازوکار مالی جامع، با پوشش دادن دارایی‌های نقدی (دینار و درهم حاصل از تجارت و پیشه‌وری) و درآمدهای کالایی (محصولات زراعی و دامی)، تمامی بخش‌های کلیدی مولد را در بر می‌گرفت. اخذ زکات از سکه‌های مسکوک در واقع مالیاتی بر درآمدهای ناشی از فعالیت‌های صنعتی و تجاری بود، در حالی که در بخش کشاورزی به دلیل جریان غیرنقدی، این فریضه مستقیماً از محصولات دریافت می‌شد. نظام‌مندی این ساختار مالیاتی در سیره نبوی با اعزام کارگزاران متخصص در سال نهم هجری برای جمع‌آوری دقیق منابع به کمال رسید (آیتی، ۱۳۵۹، ص. ۵۷۱). این الگو فراتر از یک ابزار تأمین بودجه عمومی، با جلوگیری از رکود دارایی‌ها و ایجاد انگیزه برای به جریان انداختن ثروت در مسیر تولید، نقش شتاب‌دهنده‌ای در بازتوزیع منابع و جهش سرمایه‌گذاری ایفا می‌کرد.

ج، خمس

خمس به عنوان یکی از تکالیف هدفمند مالی در اسلام، ریشه در آیه ۴۱ سوره انفال دارد که

بر اساس دیدگاه فقهای شیعه و با استناد به معنای گسترده واژه «غنیمت»، تمامی دستاوردهای اقتصادی اعم از سود حاصل از تجارت، صنعت، کشاورزی و سرمایه‌گذاری را در بر می‌گیرد (میلانی، ۱۳۹۱، ص. ۱۰). این حکم شرعی، پرداخت یک‌پنجم از درآمد مشروع و مازاد بر نیاز را بدون در نظر گرفتن نوع فعالیت مولد واجب می‌سازد و در متن وحی، هیچ قیدی جز کسب منفعت و غنیمت برای آن لحاظ نشده است (طبرسی، ۱۴۲۷ق، ج. ۸، ص. ۴۹۶). از منظر تحلیل اقتصادی، خمس با بازتوزیع عادلانه ثروت و تقویت قدرت خرید در لایه‌های مختلف جامعه، نقشی کلیدی در کاهش نابرابری و تثبیت پایداری نظام مالی ایفا می‌کند. همچنین، این فریضه با جلوگیری از انباشت راکد دارایی‌ها و ایجاد انگیزه برای گردش فعال سرمایه، منابع مالی لازم برای توسعه زیرساخت‌ها را تأمین کرده و با ارتقای اعتماد عمومی، به عنوان عاملی شتاب‌دهنده در مسیر جهش سرمایه‌گذاری و شکوفایی تولید عمل می‌نماید.

۲-۷-۳. اخذ و شیوه هزینه مالیات

شیوه اخذ و جمع‌آوری مالیات در سیره نبوی (ص) و علوی (ع)، بر پایه اصول اخلاقی و حفظ کرامت انسانی بنا شده است؛ چنان‌که امیرالمؤمنین (ع) در نامه ۲۵ نهج البلاغه، مأموران خود را به تقوا و پرهیز از ارباب مسلمانان فراخوانده و تأکید می‌فرماید که نباید بدون رضایت مالک بر مزرعه او گذر کرد یا بیش از حق الهی از دارایی او ستاند. در این سیره، مأمور موظف است با آرامش و سلام بر مردم وارد شود و تنها بر اساس اقرار داوطلبانه آنان عمل نماید، به طوری که اگر کسی وجود حق الهی در مالش را نفی کرد، مأمور حق تکرار درخواست یا اعمال فشار را ندارد (نهج البلاغه، نامه ۲۵). این رویکرد که با احترام به حریم خصوصی و اموال مردم همراه است، نه تنها پاداش اخروی را نصیب مأمور می‌سازد، بلکه موجب تقویت پیوند اعتماد میان حاکمیت و مردم می‌گردد. در کنار این شیوه عادلانه در وصول، بررسی تاریخ صدر اسلام نشان می‌دهد که وجوه بیت‌المال به طور راهبردی در مسیر شکوفایی جامعه هزینه می‌شده است؛ این منابع به طور کلی به حوزه‌های حیاتی همچون تبلیغ و ترویج اسلام، ارتقای سطح دانش و فرهنگ، پیشبرد علوم و فنون، انجام سرمایه‌گذاری‌های زیربنایی، تأمین دفاع و امنیت و همچنین برقراری نظام تأمین اجتماعی اختصاص می‌یافت (صدر، ۱۳۷۴، ص. ۱۱۷) که مجموع این فرآیندها، الگویی جامع از یک نظام مالی کارآمد و انسان‌مدار را ارائه می‌دهد.

۸-۲. در نظر گرفتن سیاست‌های پولی و پس‌انداز

عامل کلیدی دیگری که در جهش سرمایه‌گذاری نقشی تعیین‌کننده ایفا می‌کند، قرار دادن منابع مالی در اختیار فعالان اقتصادی از طریق شیوه‌های صحیح و اسلامی، همچون ارائه تسهیلات ارزان قیمت با نرخ‌های حمایتی است؛ امری که با کاهش هزینه‌های اولیه، انگیزه و رغبت سرمایه‌گذاران را به شکلی نظام‌مند دوجندان می‌سازد. با واکاوی سیره نبوی (ص) و مبانی فقهی برای استخراج الگویی جامع در این زمینه، درمی‌یابیم که مسلمانان صدر اسلام برای اتخاذ تصمیمات اقتصادی و تخصیص منابع، بر معیارهای دقیقی تکیه می‌کردند که از جمله مهم‌ترین آن‌ها می‌توان به این موارد اشاره کرد.

۸-۲-۱. سیاست‌های تشویقی

در این شیوه، پس از تحریم ربا، فعالیت‌های اقتصادی برای مسلمانان تبیین و در ردیف عبادات قرار داده شده است؛ این فعالیت‌ها شامل موارد زیر است:

۸-۲-۱-۱. قرض دادن

قرض عبارت است از این‌که شخصی مالی را به دیگری به صورت ضمان تملیک کند، به گونه‌ای که پرداخت مثل یا قیمت آن بر عهده قرض‌گیرنده باشد (امام خمینی، ۱۳۹۲، ص. ۶۳۲). این عمل که همان قرض الحسنه است، مستند به آیات قرآن کریم (بقره/۲۴۵؛ حدید/۱۱-۱۷؛ تغابن/۱۷) و روایات متعددی (حر عاملی، ۱۴۱۶، ج. ۵، ص. ۵۴۶) می‌باشد. قرض الحسنه سبب می‌شود وام‌های تولیدی و مصرفی، بر اساس شناخت و اطلاعات کامل اشخاص از یکدیگر، بدون صرف هزینه برای وام‌رسانی یا تأخیر و انتظار در دریافت، پرداخت شود و متعاقباً بدون تحمیل مخارج پیگیری‌های قانونی و تشکیلاتی، به موقع بازپرداخت گردد. بدین ترتیب، قرض الحسنه نه تنها یک سازوکار مالی اسلامی است، بلکه با حذف هزینه‌های مالی اضافی، تسهیل دسترسی به سرمایه، کاهش فشار بر وام‌گیرندگان و افزایش پویایی اقتصادی، عاملی کلیدی در رشد و جهش سرمایه‌گذاری محسوب می‌شود.

۸-۲-۱-۲. وقف

وقف به عنوان نهادی کارآمد در نظام مالی و اجتماعی اسلام، نقشی اساسی در توسعه و شکوفایی جوامع ایفا می‌کند. این سنت که ریشه در آموزه‌های دینی دارد، با هدف تقرب الهی و خدمت به خلق، ابزاری برای تأمین منابع پایدار محسوب شده و در قرآن کریم (حشر/۹؛ بقره/۲۶۱) بر آن تأکید

شده است. اگرچه پیشینه وقف به دوران پیش از اسلام بازمی‌گردد، اما با ظهور این دین مبین، قوام و جایگاهی ویژه یافت؛ چنان‌که پیامبر اکرم (ص) با وقف زمینی برای ابن السبیل، شخصاً پیشگام این عمل شدند (حر عاملی، ۱۴۰۹، ج. ۵، ص. ۵۶۲). گستردگی این فرهنگ در صدر اسلام به حدی بود که طبق روایت جابر بن عبدالله انصاری، هیچ صحابه‌ای متمکن یافت نمی‌شد مگر آن‌که بخشی از دارایی خود را وقف کرده باشد (ری شهری، ص. ۳۶۳). در این میان، سیره امام علی (ع) در توسعه موقوفات بسیار برجسته است؛ ایشان با احداث صد چشمه در منطقه «ینیع» برای زائران و حفر چاه‌ها و بنای مساجد در مسیرهای مواصلاتی و شهرهای مختلف، الگویی جامع از وقف را ارائه دادند (مجلسی، ۱۴۰۳، ج. ۱۲، ص. ۱۸۳). سیر تحول اداری وقف نیز نشان می‌دهد که از دوره بنی‌امیه، مدیریت این اموال به ساختاری دولتی تبدیل شد و در دوران عباسی و عثمانی به اوج اثرگذاری در رفاه عمومی و خدمات اجتماعی رسید (شهابی، ۱۳۶۷، ص. ۱۰۱). از منظر فقهی، وقف به معنای حبس عین مال و تسبیل منافع آن بدون دریافت عوض است (محقق حلی، ۱۴۰۸، ج. ۳، ص. ۴۴۲) که به دو گونه «تملیکی» (تملک منافع برای بهره‌مندی عده‌ای خاص) و «تحریری» (آزادسازی مال بدون تملیک به کسی، جهت استفاده در اموری مانند مسجد) تقسیم می‌شود (حلی، ۱۴۰۸، ج. ۳، ص. ۳۹۴؛ حر عاملی، ۱۴۰۶، ج. ۱۲، ص. ۶۷۱). همچنین، وقف بر اساس نوع موقوف علیهم به دو دسته خاص (برای افراد معین) و عام (برای مصالح عمومی مانند مدرسه یا عنوان کلی مثل فقرا) دسته‌بندی می‌گردد؛ با این تفاوت که در وقف خاص، وجود مصداق موقوف علیه در زمان عقد شرط است، اما در وقف عام وجود آن در همه زمان‌ها ضرورت ندارد (امام خمینی (ره)، ۱۳۹۲، ج. ۲، ص. ۶۷). این ساختار اقتصادی با حفظ اصل سرمایه و توزیع عادلانه ثمرات آن، علاوه بر ایجاد زیرساخت‌های عمرانی و تقویت امنیت سرمایه‌گذاری، موجب پویایی بازار، کاهش رکود و حمایت از قشرهای آسیب‌پذیر می‌گردد.

۲-۸-۱-۳. انفاق

انفاق به عنوان یکی از مفاهیم کلیدی اقتصادی و اجتماعی در اسلام، به معنای خارج کردن مال از مالکیت فردی و اختصاص دادن آن به دیگری است. این انتقال دارایی می‌تواند در قالب‌هایی چون صدقه، بخشش اموال در راه جهاد، حمایت از امور دینی و یا هر مسیری که مورد تأیید و تأکید الهی باشد، صورت پذیرد (طبرسی، ۱۴۲۷، ج. ۹، ص. ۵۱۵). انفاق علاوه بر ابعاد عبادی و معنوی، نقشی بنیادین در پویایی نظام اقتصادی ایفا می‌کند؛ این عمل با تقویت گردش مالی و

ایجاد رونق اقتصادی، به کاهش نابرابری‌های معیشتی منجر شده و بستری مناسب برای تشویق به سرمایه‌گذاری‌های اخلاق‌محور در جامعه فراهم می‌آورد.

۲-۸-۲. عقود و قراردادها

دومین سیاست اقتصاد اسلامی پس از تحریم ربا، وضع عقود و قراردادهایی است که از طریق آن‌ها نیازهای سرمایه‌ای مردم تأمین می‌شود؛ این عقود شامل موارد زیر است:

۲-۸-۲-۱. بیع نسبه یا فروش اقساطی

در نظام فقهی اسلام، عقد «بیع» به عنوان اصلی‌ترین ابزار حقوقی در تبادلات مالی، بر اساس زمان تسلیم «مبیع» و پرداخت «ثمن»، به چهار دسته اصلی تقسیم می‌شود که هر یک کارکردهای اقتصادی ویژه‌ای دارند: در «بیع نقد»، کالا و ثمن به صورت هم‌زمان مبادله می‌شوند که این امر موجب تسریع در گردش نقدینگی و کاهش ریسک معاملات می‌گردد. در «بیع نسبه»، کالا به صورت فوری تحویل شده اما پرداخت ثمن به آینده موکول می‌شود؛ این روش با تقویت قدرت خرید در شرایط کمبود نقدینگی، پویایی تقاضا در بازار را تضمین می‌کند. در مقابل، «بیع سلم یا سلف» با پرداخت نقدی ثمن و تحویل مؤخر کالا، ابزاری کارآمد برای تأمین مالی تولیدکنندگان و جذب سرمایه‌های مولد محسوب می‌شود. نوع چهارم، «بیع کالی به کالی» است که در آن هر دو رکن معامله به صورت دین بر ذمه طرفین باقی مانده و تسلیم آن‌ها به آینده موکول می‌گردد؛ این قسم از بیع بر اساس ادله فقهی و نهی از بیع دین به دین، باطل و غیرمشروع تلقی شده است (شهید ثانی، ۱۴۱۶، ج ۲، ص ۱۵۸). در مجموع، نظام اقتصادی اسلام با ارائه این الگوهای متنوع، علاوه بر تنظیم حقوقی معاملات، بستری استوار برای کاهش ریسک، توسعه کسب و کارها، تقویت تولید و در نهایت رشد پایدار اقتصادی فراهم آورده است.

۲-۸-۲-۲. عقد مضاربه

مضاربه یکی از قراردادهای مالی در فقه اسلامی است که میان صاحب سرمایه (مالک) و عامل که سرمایه را در فعالیت‌های بازرگانی به کار می‌گیرد، منعقد می‌شود. بر اساس این قرارداد، مالک سرمایه را تأمین کرده و عامل با آن تجارت می‌کند. سود حاصل از این فعالیت اقتصادی بر اساس توافق اولیه میان طرفین تقسیم می‌شود. اما در صورت ضرر، با توجه به توافق طرفین، آیا مسئولیت بر عهده مالک است یا عامل (طباطبایی یزدی، ۱۴۲۱، ج ۲، ص ۱۵۰-۱۵۶). مضاربه به عنوان یک ابزار مالی اسلامی، نقش مهمی در افزایش سرمایه‌گذاری، رونق اقتصادی، بهینه‌سازی استفاده از منابع

مالی و ایجاد فرصت‌های جدید اقتصادی ایفا می‌کند. این قرارداد، ضمن تأمین امنیت مالی برای سرمایه‌گذاران، مسیر توسعه پایدار اقتصادی را هموار می‌سازد.

۲-۸-۳. عقد مشارکت

در نظام فقهی اسلام، قرارداد شرکت به عنوان جایگزینی مشروع برای مناسبات ربوی تبیین شده است. این قرارداد به دو دسته اصلی تقسیم می‌شود: شرکت قهری و شرکت اختیاری؛ شرکت اختیاری زمانی شکل می‌گیرد که افراد با اراده و رضایت خود وارد فرآیند شراکت شوند، مانند مواردی که اموال از طریق حیازت یا قرارداد در مالکیت مشترک شرکا قرار می‌گیرد (طباطبایی یزدی، ۱۴۲۳، ج. ۳، ص. ۲۷۴-۲۷۵). نوع دیگر، شرکت عقدی است که بر پایه توافق میان دو یا چند نفر جهت انجام معاملات و تجارت با سرمایه مشترک استوار است. این عقد علاوه بر تسهیل بهره‌برداری مشاع از اموال، مجوز تصرف و فعالیت تجاری را برای مالکان فراهم می‌سازد (مقدس اردبیلی، ۱۳۷۹، ج. ۲، ص. ۱۹۸). به طور کلی، عقد شرکت در جایگاه یکی از عقود کلیدی اسلامی، نقشی محوری در تجمیع سرمایه‌های خرد، رشد اقتصادی، توزیع ریسک و افزایش فرصت‌های سرمایه‌گذاری ایفا می‌کند؛ همچنین این سازوکار با تسهیل دسترسی به منابع مالی و کاهش وابستگی به نظام بانکی ربوی، محرکی اساسی برای نوآوری و کارآفرینی در جامعه محسوب می‌شود.

۲-۸-۴. اجاره به شرط تملیک

قرارداد اجاره به شرط تملیک، یکی از سازوکارهای کارآمد در نظام مالی و حقوقی اسلام است که بر اساس آن، مستأجر با رعایت شروط مندرج در متن قرارداد، در پایان دوره اجاره مالکیت عین مستأجره را به دست می‌آورد. این فرآیند عملیاتی شامل سه مرحله کلیدی است: نخست، تأمین سرمایه توسط نهاد مالی که طی آن بانک یا مؤسسه مربوطه، مال مورد نظر را خریداری کرده و در مالکیت خود در می‌آورد؛ دوم، واگذاری سرمایه در قالب اجاره که در آن مال مذکور برای مدتی معین (به طور مثال ده سال) در اختیار مشتری قرار گرفته و وی موظف به پرداخت اجاره‌بها در فواصل زمانی مشخص می‌گردد؛ و سوم، انتقال قطعی مالکیت که پس از اتمام دوره اجاره و احراز انجام تمامی تعهدات از سوی مستأجر، مالکیت مال به طور رسمی به وی منتقل می‌شود (کرمی و پورمند، ۱۳۹۸، ص. ۲۲۸). این عقد به عنوان یک راهکار تأمین مالی راهبردی در اقتصاد اسلامی، نه تنها دسترسی به منابع سرمایه‌ای را تسهیل کرده و به توسعه کسب‌وکارهای تولیدی کمک

می‌کند، بلکه با توزیع عادلانه ریسک و ایجاد ثبات در نظام پولی، نقشی کلیدی در رونق پایدار اقتصادی ایفا می‌نماید.

۲-۸-۳- اوراق قرضه و صکوک

در نظام بانکداری بدون ربا، تسهیلات بانکی از منظر فقهی قابلیت تبدیل به اوراق بهادار اسلامی (صکوک) را دارا هستند. ساختار عملیاتی این تسهیلات در قالب‌های فقهی مشخصی همچون قرض الحسنه، عقود مبادله‌ای، عقود مشارکتی و سرمایه‌گذاری مستقیم تدوین شده است که در ادامه به تبیین دقیق هر یک از این موارد می‌پردازیم.

۲-۸-۳-۱. عقود مبادله‌ای

عقود مبادله‌ای در بانکداری اسلامی شامل فروش اقساطی، اجاره به شرط تملیک، معاملات سلف (که پیش‌تر تبیین شدند) و همچنین خرید دین است. این ابزارهای مالی بر پایه انتقال قطعی مالکیت و تعیین سود ثابت در زمان انعقاد قرارداد استوار بوده و نقش مهمی در تأمین نقدینگی و تسهیل مبادلات تجاری ایفا می‌کنند.

۲-۸-۳-۱-۱. خرید دین

خرید دین قراردادی است که بر اساس آن، یک تعهد مالی مشخص (دین کلی) در ذمه یک شخص (مدیون) به نفع شخصی دیگر (داین) تثبیت می‌شود. منشأ ایجاد این دیون می‌تواند اموری اختیاری باشد، نظیر دریافت قرض، انجام معاملاتی چون بیع سلف (پیش‌خرید نقدی کالا) و یا ثمن در بیع نسبه (خرید کالا با پرداخت مؤخر)؛ همچنین ممکن است این تعهد به صورت قهری و غیرارادی، مانند الزامات ناشی از ضمان، بر عهده فرد قرار گیرد (امام خمینی، ۱۳۹۲، ج ۲، ص ۵۶۳). از منظر زمان ایفای تعهد، دیون به دو دسته تقسیم می‌شوند: «دین حال» که بدون تعیین سررسید خاص، در هر لحظه قابل مطالبه است، و «دین مؤجل» که برای پرداخت آن موعد مشخصی در آینده تعیین شده و پیش از رسیدن آن تاریخ، قابلیت مطالبه ندارد (سبزواری، ۱۳۸۴، ج ۷، ص ۵). این سازوکار مالی نه تنها با افزایش نقدینگی و توزیع بهینه ریسک، توان مالی بنگاه‌ها را ارتقا می‌دهد، بلکه با تسهیل در تأمین سرمایه و بهبود مدیریت جریان وجوه نقد، بستری مساعد برای رشد سرمایه‌گذاری و شکوفایی پایدار اقتصادی فراهم می‌سازد.

۲-۸-۳-۱-۲. جعاله

عقد جعاله در فقه اسلامی به عنوان یکی از قراردادهای مبادله‌ای منعطف، بر مبنای استحقاق

جُعل (مزد) در برابر انجام کار مشخص تعریف می‌شود؛ این لغت در معنای اصطلاحی، نوعی صیغه معاملاتی برای دستیابی به منفعت در برابر عوض است که در آن، تعیین دقیق میزان کار پیش از عمل الزامی نیست (شهید ثانی، ۱۴۱۶، ج. ۲، ص. ۲۴۹). ارکان این عقد شامل «جاعل» (درخواست‌کننده)، «عامل» (انجام‌دهنده) و «جُعل» (عوض) است که سازوکار اجرایی آن بر سه محور استوار می‌باشد: نخست آن‌که استحقاق عامل برای دریافت مزد، منوط به درخواست صریح جاعل برای انجام فعل است (شهید ثانی، ۱۴۱۶، ج. ۲، ص. ۱۶۳)؛ دوم، مالکیت عامل بر دستمزد تنها پس از اتمام کامل عمل تثبیت می‌گردد (شهید ثانی، ۱۴۱۶، ج. ۲، ص. ۲۵۳)؛ و سوم، در صورتی که جعاله به نحو «خاص» برای شخص معینی مقرر شده باشد، صرفاً همان فرد مستحق اجرت خواهد بود (شهید ثانی، ۱۴۱۶، ج. ۲، ص. ۲۵۳). از منظر اقتصاد اسلامی، جعاله با تقلیل هزینه‌های نظارت و افزایش بهره‌وری، نقشی کلیدی در کاهش ریسک و ایجاد فرصت‌های نوین مالی ایفا می‌کند. این قرارداد با ترغیب سرمایه‌گذاران به مدیریت مؤثر منابع و استفاده بهینه از تخصص نیروی انسانی، بستری پویا برای رونق کسب و کارها، تقویت تولید و در نهایت رشد پایدار اقتصادی فراهم می‌آورد.

۲-۸-۴. قراردادهای مشارکتی

قراردادهای مشارکتی در نظام بانکداری اسلامی مشتمل بر عقود چون مضاربه، مشارکت مدنی، مشارکت حقوقی، مزارعه و مساقات است. با توجه به این‌که پیش‌تر به تبیین ماهیت و کارکرد عقد مضاربه پرداخته شد، در این بخش سایر قراردادهای مشارکتی را مورد تحلیل و بررسی فقهی و اقتصادی قرار می‌دهیم.

۲-۸-۴-۱. مشارکت مدنی

در قرارداد مشارکت مدنی، همانند مضاربه و ذیل کلیات عقد شرکت، می‌توان شروط خاصی را ضمن عقد گنجانده که یکی از چالش‌برانگیزترین آن‌ها، شرط پذیرش خسارت احتمالی توسط شریک (مشتري) است. در خصوص صحت شرط بر عهده گرفتن تمام ضرر توسط یکی از شرکا، میان فقها اختلاف نظر وجود دارد؛ برخی معتقدند اگر شرط شود تمام سود متعلق به یک نفر باشد، قرارداد صحیح است و به همین ترتیب، اگر شرط شود که تمام یا بخش عمده خسارت بر عهده یکی از طرفین باشد، هم اصل شرکت و هم شرط مذکور صحیح خواهد بود. در مقابل، گروهی دیگر از فقها چنین شرطی را مخالف مقتضای عقد دانسته و قائل به بطلان آن هستند (خمینی،

۱۳۹۲، ج. ۲، ص. ۲۵۷). این مسئله در بانکداری اسلامی اهمیت ویژه‌ای دارد، زیرا تعیین تکلیف نحوه توزیع سود و زیان، مبنای اصلی تمایز میان مشارکت واقعی و معاملات ربوی محسوب می‌شود.

۲-۸-۴. مشارکت حقوقی

«مشارکت حقوقی» به عنوان یکی از روش‌های کلیدی تأمین مالی، به معنای تخصیص بخشی از سرمایه توسط بانک‌ها و مؤسسات مالی برای تأسیس شرکت‌های سهامی جدید و یا خرید سهمی از شرکت‌های سهامی موجود است (جعفری، ۱۳۹۳، ص. ۱۲۵). اگرچه این مفهوم در متون فقهی کلاسیک به صورت گسترده و مستقل مورد بحث قرار نگرفته، اما در چارچوب استفتائات معاصر، ماهیت و احکام آن تبیین شده است؛ چنان‌که امام خمینی (ره) تأکید دارند ثبت مؤسسات و اعطای شخصیت حقوقی به آن‌ها یک توافق عقلایی معتبر است و شروط مندرج در اساسنامه این شرکت‌ها، در حکم شروط ضمن عقد لازم تلقی می‌شود (خمینی، ۱۳۹۲، ج. ۲، ص. ۸۷). این ابزار اقتصادی با تقویت ساختار شرکت‌های سهامی و تعمیق بازار سرمایه، نه تنها ریسک‌های مالی را توزیع کرده و توان سرمایه‌گذاری را افزایش می‌دهد، بلکه با ایجاد فرصت‌های نوین تجاری، بستری استوار برای مشارکت گسترده ذینفعان و دستیابی به توسعه پایدار فراهم می‌سازد.

۲-۸-۳. مساقات

مساقات نوعی قرارداد مالی در فقه اسلامی است که بر اساس آن، مالک درختان میوه‌ای که محصول آن‌ها به او تعلق دارد یا اختیار برداشت آن را در دست دارد، این درختان را برای مدت مشخصی به فرد دیگری واگذار می‌کند. فرد دریافت‌کننده موظف است در طول این مدت به آبیاری، مراقبت و پرورش درختان بپردازد. در مقابل، وی بر اساس توافق اولیه، سهمی از میوه‌های تولیدشده را دریافت می‌کند. این قرارداد یکی از ابزارهای کاربردی در بخش کشاورزی و باغداری محسوب می‌شود که به بهینه‌سازی استفاده از منابع طبیعی و افزایش بهره‌وری زمین‌های زراعی کمک می‌کند (امام خمینی (ره)، ۱۳۹۲، ج. ۲، ص. ۳۰۵). مساقات نه تنها موجب افزایش بهره‌وری در تولیدات باغی و کشاورزی می‌شود، بلکه سرمایه‌گذاران را به ورود به این حوزه ترغیب کرده و زمینه رشد پایدار اقتصادی را فراهم می‌کند. این قرارداد، با کاهش ریسک مالی و ایجاد شراکت‌های اقتصادی مؤثر، نقش کلیدی در توسعه سرمایه‌گذاری دارد.

۲-۸-۴. مزارعه

«مزارعه» در فقه اسلامی قراردادی است که طی آن مالک زمین (مزارع)، اراضی خود را برای مدتی

معین در اختیار عامل (زارع) قرار می‌دهد تا در آن کشت و کار کند و محصول نهایی طبق توافق، به صورت مشاع میان هر دو تقسیم شود؛ در این عقد، مزارع لزوماً نباید مالک عین زمین باشد و می‌تواند به عنوان وکیل یا ولی مالک نیز اقدام کند (شهید ثانی، ۱۴۱۰، ج. ۲، ص. ۸۹). در کنار این قالب سنتی، «اوراق مزارعه» به عنوان ابزاری نوین در اقتصاد اسلامی طراحی شده است که به مؤسسات مالی اجازه می‌دهد با شناسایی، خرید و آماده‌سازی زیرساختی اراضی (نظیر تسطیح و زه‌کشی)، زمین را در قالب مزارعه به کشاورزان واگذار کنند. پس از برداشت محصول و تقسیم آن میان زارع و صاحبان اوراق، مؤسسه مالی پس از کسر حق الوکاله، سود حاصله را به سرمایه‌گذاران بازمی‌گرداند (موسویان، ۱۳۷۶، ص. ۱۲۴). مزارعه و اوراق مبتنی بر آن، با پیوند میان سرمایه‌های خرد و تولیدات کشاورزی، علاوه بر این‌که موجب ارتقای این بخش می‌شود، از طریق توزیع ریسک و تأمین نقدینگی، بستری پایدار برای اشتغال‌زایی و رشد اقتصادی فراهم می‌سازند.

۲-۸-۴-۵. سرمایه‌گذاری مستقیم

«قرارداد سرمایه‌گذاری» توافقی مالی است که طی آن، یک طرف سرمایه خود را جهت بهره‌برداری در فعالیت‌های اقتصادی در اختیار طرف دیگر قرار می‌دهد؛ این فرایند می‌تواند به صورت مستقیم یا غیرمستقیم اجرایی شود. در ساختار «سرمایه‌گذاری مستقیم»، دو الگوی اصلی وجود دارد: نخست، «سرمایه‌گذاری مستقیم مستقل» که در آن مالک، تمامی منابع مالی را تأمین کرده و مدیریت اجرایی را شخصاً بر عهده می‌گیرد؛ دوم، «سرمایه‌گذاری مستقیم مشترک» که در آن سرمایه‌گذار و سرمایه‌پذیر با مشارکت هم‌زمان در تأمین سرمایه و مدیریت پروژه، در فعالیت اقتصادی سهم می‌شوند (واقعی، ۱۳۶۶، ج. ۲، ص. ۱۵۴). این قراردادها با ایجاد انعطاف در تأمین منابع و جذب سرمایه‌های نو، علاوه بر کاهش مخاطرات مالی و تقویت تعاملات اقتصادی، نقشی تعیین‌کننده در افزایش نرخ سرمایه‌گذاری و توسعه پایدار بازارهای مالی ایفا می‌کنند.

۲-۹. عوامل امنیت اقتصادی و سرمایه‌گذاری

سیره عملی پیامبر اکرم (ص) بیانگر تدوین برنامه‌هایی نظام‌مند جهت تأمین امنیت اقتصادی سرمایه‌گذاری است؛ چنان‌که بخشی از مالیات‌های مأخوذه، صرف استقرار این امنیت می‌گردید (واقعی، ۱۳۶۶، ج. ۲، ص. ۱۵۴). در ساختار اقتصاد اسلامی، مالکیت به سه ساحت دولتی (امام)، عمومی و خصوصی تقسیم می‌شود (سبحانی، ۱۳۷۸، ص. ۱۵۴) که در این میان، مالکیت خصوصی به عنوان زیربنای امنیت سرمایه‌گذار، رابطه‌ای حقوقی و مبتنی بر عقل، فطرت و ضرورت‌های

زیست اجتماعی است. اگرچه اصل این رابطه ریشه در نهاد انسان دارد، اما اسباب پیدایش و حدود آن بر مبنای عدالت اجتماعی تعیین می‌گردد (حسینی، ۱۳۹۴). بر این اساس، اسباب مالکیت خصوصی در فقه اسلامی در دوره اصلی طبقه‌بندی می‌شوند: نخست، «اسباب تملک ابتدایی» که شامل احیای اراضی موات (خمینی، ۱۳۹۲)، حیازت مباحات (سنه‌وری، ۱۸۹۵، ج. ۳، ص. ۱۵۴) و تحجیر (طوسی، ۱۳۷۸، ج. ۳، ص. ۲۴) است؛ دوم، «اسباب انتقالی» که به دو صنف «قهری» و «ارادی» تقسیم می‌گردد. انتقال قهری ناشی از وقایعی خارج از اراده فرد همچون ارث (شهید ثانی، ۱۴۱۶، ج. ۲، ص. ۲۷۰)، ارتداد (علامه حلی، ۱۴۱۲، ج. ۳، ص. ۱۲۴) و یا تکالیف مالی نظیر خمس و زکات است (خمینی، ۱۳۹۲، ج. ۲، ص. ۱۸۷)، در حالی که انتقال ارادی در بستر قراردادهای متنوعی نظیر بیع، صلح، اجاره، هبه، قرض و جعاله محقق می‌شود (حسینی، ۱۴۲۲، ج. ۲، ص. ۲۴۵). این تنوع قراردادی، پاسخی حقوقی به پیچیدگی‌های روابط اجتماعی و ضرورت پوشش نیازهای متکثر بشر در واگذاری «عین» یا «منفعت» است که در مجموع، منظومه‌ای منسجم و جامع را برای تضمین کارآمدی و پویایی نظام اقتصادی فراهم می‌آورد (کرمی و پورمند، ۱۳۹۸، ص. ۱۲۴).

نتیجه‌گیری

تحلیل «عوامل افزایش سرمایه‌گذاری در فقه اسلامی» نشان می‌دهد که این نظام بر بستری از موازین شرعی و ساختارهای حاکمیتی استوار است؛ به گونه‌ای که در گام نخست، ریسک‌پذیری ضابطه‌مند با نفی «غرر» و رعایت دقیق شاخص‌های فقهی، ضمن مشروعیت‌بخشی به فعالیت‌ها، مقبولیت و انگیزه لازم برای ورود سرمایه به بازار را فراهم می‌آورد. در این چارچوب، نقش هدایتی و حمایتی حکومت اسلامی در توسعه زیرساخت‌های استراتژیک نظیر شبکه‌های مواصلاتی، بنادر و تأمین امنیت محورهای اقتصادی، محرک اصلی جذب سرمایه‌گذاری و تسهیل فرایند تولید است. همچنین، همگرایی متغیرهای بخش پولی و حقیقی از طریق بازارهای کارآمد و نیروی کار مولد، در کنار سیاست‌های مالیاتی مبتنی بر ماهیت «خراج، زکات و خمس» و نظام صحیح هزینه‌کرد این درآمدها، فضای اقتصادی بهینه‌ای را برای فعالان این حوزه خلق می‌کند. از سوی دیگر، فعال‌سازی ظرفیت‌های پولی و انگیزشی از طریق نهادهایی چون «قرض، وقف و انفاق» و تنوع‌بخشی به قراردادهای فقهی نظیر «قرض الحسنه، بیع نسبه، مضاربه، مشارکت و اجاره به شرط تملیک»، جریان نقدینگی را به سوی بخش‌های مولد هدایت کرده و در نهایت،

با استقرار بسترهای امنیتی و نظام حقوقی صیانت از «اسباب قانونی مالکیت»، تضمین لازم برای بازگشت اصل و سود سرمایه را فراهم آورده و منجر به ایجاد یک نظام اقتصادی پایدار، کارا و پویا بر مدار فقه اسلامی می‌گردد.

ملاحظات اخلاقی

حامی مالی

مقاله هیچ گونه کمک مالی مشخصی از نهادهای تأمین مالی در بخش دولتی تجاری یا غیرانتفاعی دریافت نکرده است.

مشارکت نویسندگان

نویسندگان در نگارش مقاله مشارکت مساوی دارند.

اعلامیه هوش مصنوعی مولد و فناوری‌های مبتنی بر هوش مصنوعی در فرایند نگارش

در روند ویرایش شکلی مقاله، از هوش مصنوعی ChatGPT استفاده شده است.

تعارض منافع

نویسندگان اعلام می‌کنند هیچ گونه تعارض منافع ندارند.

پیروی از اصول اخلاق پژوهش

نویسندگان از جعل داده‌ها، تحریف، سرقت علمی و هرگونه سوء رفتار پژوهشی اجتناب کرده‌اند.

بیانیه دسترسی به داده‌ها

هیچ داده‌ای در دسترس نیست.

فهرست منابع

- قرآن کریم.
نهج البلاغه.
۱. ابن شعبه حرانی، حسن بن علی. (۱۴۲۰ق). تحف العقول عن آل الرسول (ص). قم: آل علی (ع).
  ۲. ابن هشام، محمد بن اسحاق. (۱۳۶۳ش). سيرة النبي. مصر: نشر ادب الحوزه.
  ۳. اجتهادی، ابوالقاسم. (۱۳۶۳ش). وضع مالی و مالیه مسلمین از آغاز تا پایان دوره امویان. تهران: سروش.
  ۴. احمدی میانجی، علی. (۱۴۱۹ق). مکاتیب الرسول. قم: مطبوعات دار العلم.
  ۵. آمدی، محمد تمیمی. (۱۳۷۳ش). شرح غررالحکم و دررالکلم. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
  ۶. آیتی، محمدابراهیم. (۱۳۵۹ش). تاریخ پیامبر اسلام. تهران: دانشگاه تهران.
  ۷. امام خمینی، سید روح‌الله. (۱۳۶۸ش). تحریر الوسیلة. قم: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
  ۸. امام خمینی، سید روح‌الله. (۱۳۹۲ش). توضیح المسائل. قم: روح.
  ۹. جعفری، محمد جعفر. (۱۳۹۳ش). دوره حقوق مدنی (حقوق تعهدات). تهران: کتابخانه گنج دانش.
  ۱۰. جمعی از نویسندگان. (۱۴۰۴ق). الموسوعة الفقهية. قم: دائرة المعارف الفقه الاسلامی.
  ۱۱. حسینی، سید محمد. (۱۳۹۴ش). درس‌نامه‌های زیرساخت‌های اقتصاد اسلامی. قم: بوستان کتاب.
  ۱۲. حسینی شیرازی، سید محمد. (۱۴۲۲ق). فقه‌العولمة. بی‌جا: دراسة إسلامية معاصرة.
  ۱۳. حر عاملی، محمد بن حسن. (۱۴۰۹ق). وسائل الشیعة. قم: مؤسسه آل البيت (ع).
  ۱۴. حلی، حسن بن یوسف (علامه حلی). (۱۴۱۳ق). نهاية الاحکام فی معرفة الأحکام. قم: اسماعیلیان.
  ۱۵. خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۹۷ش). رساله آموزشی. تهران: انقلاب.
  ۱۶. راغب اصفهانی، حسین بن محمد. (۱۳۸۱ش). المفردات فی غریب القرآن. تهران: انتشارات مرتضوی.
  ۱۷. سبجانی، جعفر. (۱۳۷۸ش). سیمای اقتصاد اسلامی. قم: مؤسسه امام صادق (ع).
  ۱۸. سبزواری، سید عبدالأعلى. (۱۳۸۴ش). مذهب الاحکام فی بیان الحلال و الحرام. قم: دار التفسیر.
  ۱۹. سنهوری، عبدالرزاق احمد. (۱۸۹۵م). الوسيط فی شرح القانون المدني الجديد. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
  ۲۰. شهید اول، محمد بن محمد. (۱۳۸۴ش). القواعد و الفوائد. مشهد: انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد.
  ۲۱. شهید ثانی، زین‌الدین بن علی. (۱۴۱۰ق). تمهید القواعد. قم: کتابفروشی داوری.
  ۲۲. شهید ثانی، زین‌الدین بن علی. (۱۴۲۷ق). الروضة البهیة. قم: دار التفسیر.

۲۳. شهید ثانی، زین الدین بن علی. (۱۴۳۲ق). **مسالك الافهام**. قم: مؤسسه المعارف الإسلامیه.
۲۴. شیخ انصاری، مرتضی. (۱۳۹۲ش). **مکاسب محرمة**. قم: دارالحکمة.
۲۵. شیخ صدوق، محمد بن علی. (۱۳۸۸ش). **التوحيد**. قم: علویون.
۲۶. طباطبایی یزدی، سید کاظم. (۱۴۲۱ق). **حاشیه مکاسب**. قم: مؤسسه اسماعیلیان.
۲۷. طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۷۳ش). **مجمع البیان**. تهران: فراهانی.
۲۸. طوسی، محمد بن حسن. (۱۳۷۸ش). **المبسوط فی فقه الإمامیه**. قم: انتشارات اسلامی.
۲۹. عاملی، محمد جواد. (۱۴۱۹ق). **مفتاح الکرامه**. قم: نشر اسلامی.
۳۰. عبدالله زاده، رحمت‌الله؛ عبد‌الله، مصعب؛ غفورزاده، حسین. (۱۳۹۶ش). **شفافیت اقتصادی در اقتصاد اسلامی** (پافشاری بر منابع قرآنی و روایی). دوره ۱۷، شماره ۶۸، زمستان ۱۳۹۶، صص ۳۳-۶۳.
۳۱. فرهنگ، منوچهر. (۱۳۷۱ش). **فرهنگ بزرگ علوم اقتصادی**. تهران: نشر البرز.
۳۲. قرائتی، محسن. (۱۳۷۸ش). **تفسیر نور**. تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.
۳۳. کریمی، محمد حسین؛ دیرباز، عسکر. (۱۳۸۴ش). **مباحثی در فلسفه اقتصاد**. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۳۴. کریمی، محمد مهدی؛ پورمند، محمد. (۱۳۸۰ش). **مبانی فقهی اقتصاد اسلامی**. تهران: سمت.
۳۵. کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۳۶۳ش). **الکافی**. تهران: دار الکتب الإسلامیه.
۳۶. کتانی، عبدالحی. (بی‌تا). **نظام الحکومة النبویه**. بیروت: دار احیاء التراث.
۳۷. مجلسی، محمدباقر. (۱۴۰۳ق). **بحار الانوار**. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۳۸. محقق حلی، جعفر بن حسن. (۱۴۰۸ق). **شرائع الإسلام فی مسائل الحلال و الحرام**. قم: اسماعیلیان.
۳۹. محقق کرکی، علی بن حسین. (۱۴۱۴ق). **جامع المقاصد فی شرح القواعد**. قم: مؤسسه آل البيت (ع).
۴۰. مرتضی، جعفر. (۱۴۰۴ق). **دراسات و بحوث فی التاريخ و الإسلام**. قم: مؤسسه نشر اسلامی.
۴۱. مرتضوی کاخکی، مرتضی؛ معلمی، سید مهدی؛ قرمیاری، محمدامین. (۱۴۰۴ش). بررسی پدیده‌های صوری در ابزار توافق بازرخرد اسلامی در بازار بانکی ایران. **آموزه‌های اقتصاد اسلامی**، دوره ۱، شماره ۲، صص ۳۰۱-۳۲۴.
۴۲. مصباحی مقدم، غلامرضا؛ صفری، محمد. (۱۳۸۸ش). بررسی درآمد حاصل از تحمل ریسک از دیدگاه آموزه‌های اسلامی. **اقتصاد اسلامی**، شماره ۳۶، صص ۱۲۴-۱۴۰.
۴۳. مصطفوی، سید محمدکاظم. (۱۴۱۷ق). **صد قاعده فقهی**. قم: نشر اسلامی.
۴۴. مصطفوی، سعادت؛ حبیب‌زاده، طاهر؛ تقی‌پور، محمد. (۱۴۰۳ش). بازتعریف فقهی حقوقی ماهیت قرارداد سرمایه‌گذاری خطرپذیر؛ کاوشی در شبهات غرری و سفهی بودن آن. **پژوهش‌نامه حقوق اسلامی**، دوره ۲۵، شماره ۳، صص ۴۹۱-۵۳۸.

۴۵. مقدس اردبیلی، احمد بن محمد. (۹۹۳ق). **مجمع الفائدة**. قم: مؤسسة النشر الإسلامی.
۴۶. مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۵۳ش). **تفسیر نمونه**. تهران: دار الکتب الإسلامیه.
۴۷. مکارم شیرازی، ناصر. (۱۴۱۱ق). **القواعد الفقهیه**. قم: مدرسه امام امیرالمؤمنین (ع).
۴۸. موسویان، سید عباس. (۱۳۷۶ش). **پس انداز و سرمایه‌گذاری در اقتصاد اسلامی**. قم: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
۴۹. میلانی، سید هادی. (۱۳۹۱ش). **محاضرات فی فقه الامامیه**. مشهد: دانشگاه فردوسی.
۵۰. میرمعزی، سید حسین. (۱۳۸۸ش). **ترسیم نظام اقتصادی اسلام**. سفیر، شماره ۱۴، ص. ۶۰-۷۵.
۵۱. واقدی، محمد بن عمر. (۱۳۶۶ش). **مغازی**. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.

Resources

The Holy Quran.

Nahjul Balagha.

1. Ibn Babawayh (Saduq), Muhammad Ibn Ali, (1388) *Tawhid Sheikh Saduq*, translated by Mirzaei Ali Akbar, Alawiyyun, Qom.
2. Ibn Shu'bah Harrani, Hassan Ibn Ali, (1420) *Ta'fal-'Uqol 'an Aal al-Rasoul* (PBUH), Qom, Al-Ali (PBUH).
3. Ibn Hisham, Muhammad Ibn Ishaq, (1363) *Seerah al-Nabi*, Egypt, Adab al-Hawza Publishing House.
4. Ijtihad, Abul-Qasim, (1363) *The Financial Situation and Finance of Muslims from the Beginning to the End of the Umayyad Period*, Tehran, Soroush.
5. Ahmadi Miyajji, Ali, (1419) *Makateeb al-Rasoul*, Qom, Dar al-Ilm Press.
6. Amadi, Muhammad Tamimi, (1373) *Sharh Gharr al-Hakam and Durr al-Kalam*, Tehran, Tehran University Press.
7. Aiti, Mohammad Ibrahim, (1970) *History of the Prophet of Islam*, Tehran, University of Tehran.
8. Jafari, Mohammad Jafar, (1974) *Civil Law Course, Law of Obligations*, Tehran, Ganj Danesh Library Publishing.
9. A group of writers, (1975) Al-Musaweeh Al-Fiqhiyah, Qom, *Encyclopedia of Islamic Jurisprudence*.
10. Hosseini, Seyyed Mohammad, (1975) *Textbooks on the Infrastructure of Islamic Economics*, Qom, Bustan Qom Publishing.
11. Hosseini Shirazi, Seyyed Mohammad, (1979) *Jurisprudence of Globalization*, Bi Ja, Contemporary Islamic Studies.
12. Khomeini, Ruhollah (RA), (1989) *Tahrir al-Wasilah*, Qom, Institute for the Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works.
13. Khomeini, Ruhollah (RA), (1973) *Explanation of Issues*, Qom, Ruh.
14. Khamenei, Seyyed Ali, (1397) *Educational treatise*, Tehran, Enghelab.
15. Raghieb Isfahani, (1381) Hussein bin Muhammad, *Al-Mufradat fi Gharib al-Quran*, Tehran, Mortazavi Publications.
16. Sobhani, Jafar, (1378) *Simay Eqdist Islamic*, Qom, Imam Sadiq (AS) Institute.

17. Sabzevari, Seyyed Abdul-Ala, (1384) *Mahdhab al-Ahkam fi Bayan al-Halal wa'l-Haram*, Qom, Dar al-Tafsir.
18. Sanhoury, Abdol-Razzaq Ahmad, (1895) *Al-Wasit fi Sharh al-Qanun al-Jadeed al-Madani*, Beirut, Darahiya al-Turat al-Arabi.
19. Sheikh Ansari, Mortaz, (1392) *Makasib Muharram*, Qom, Dar al-Hikmah
20. Shahid Awal, Muhammad bin Muhammad, (1384) *Al-Qawwa'd wal-Fawa'id*, Mashhad, Ferdowsi University of Mashhad Publications.
21. Shahid Thani, Zayn al-Din ibn Ali. (1410) *Tamhid al-Qawa'id*, Qom, Davari Bookstore.
22. Shahid Thani, Zayn al-Din ibn Ali. (1427) *Rawdha al-Bahiya*, Qom, Dar al-Tafsir.
23. Shahid Thani, Zayn al-Din ibn Ali. (1432) *Masalik al-Afham*, Qom, Al-Ma'arif al-Islamiyya Institute Publishing.
24. Tabataba'i Yazdi, Sayyid Kazim, (1421) *Haseeh al-Makasib*, Qom, Ismailiyya Institute.
25. Tabarsi, Fadl ibn Hassan, (1373) *Majma' al-Bayan*, Tehran, Farahani.
26. Tusi, Muhammad ibn Hassan, (1378) *Al-Mabsut fi fiqh al-Imamiyah*, Qom, Islamic Publications.
27. A'mli, Hurr, Muhammad ibn Hassan, (1409) *Wasa'il al-Shi'ah*, Qom, Aal al-Bayt Institute, peace be upon them.
28. Ameli, Mohammad Javad, (1419) *The Key to Dignity*, Qom, Islamic Press.
29. Allameh Heli, Hassan bin Yusuf, (1413) *The End of the Laws in the Knowledge of the Laws*, Qom, Ismaili.
30. Farhang, Manouchehr, (1371) *The Great Economic Sciences Dictionary*, Tehran, Alborz.
31. Qaraati, Mohsen. (1378) *Interpretation of Light, Tehran, Cultural Center for Lessons from the Quran*.
32. Karimi, Mohammad Hussein; Deirbaz, Asker, (1384) *Discussions in the Philosophy of Economics*, Qom, Seminary and University Research Center.
33. Al-Kattani, Abdul-Ahi, (Beta) *The Prophetic Government System*, Darahia Al-Turaht, Beirut, Beta.
34. Karimi, Mohammad Mahdi, Pourmand Mohammad, (1380) *Jurisprudential Principles of Islamic Economics*, Tehran, Samt.
35. Kilini, Yaqub bin Ishaq, (1363) *Al-Kafi*, Tehran, Dar Al-Katb al-Islamiya.
36. Majlisi, Mohammad Baqir, (1403) *Bihar al-Anwar*, Beirut, Dar Ihya al-Trath al-Arabi.

37. Mohaghegh Hali, Jafar bin Hasan, (1408) *Shar'e al-Islam fi al-halal and haram issues*, Qom, Ismailian.
38. Mohagheq Karki, Ali bin Hossein, (1414) *Jami al-Maqasid fi Sharh al-Qasas*, Qom, Al-Bayt Institute, peace be upon them.
39. Morteza, Jafar, (1404) *Studies and Researches in History and Islam*, Qom, Islamic Publication Institute.
40. Mortazavi Kakhki, Morteza, Moalemi, Seyyed Mahdi, Qormiyari, Mohammad Amin, (1404), Investigation of Formal Phenomena in the Islamic Repurchase Agreement Instrument in the Iranian Banking Market, *Islamic Economics Lessons*, Volume 1, No. 2, pp. 301-324.
41. Mostafavi, Seyyed Mohammad Kazem, (1417) *One Hundred Jurisprudential Rules*, Qom, Islamic Publishing.
42. Moghaddis Ardebili, Ahmad bin Mohammad, (993) *Majma' al-Faidah*, Qom, Islamic Publishing Institute.
43. Makarem Shirazi, Nasser. (1353) *Tafsir al-Nemune*, Tehran, Dar al-Kuttab al-Islamiyya.
44. Makarem Shirazi, Nasser, (1411) *Al-Qawa'id al-Fiqhiyyah*, Qom, Madrasa Imam Amir al-Mu'minin (peace be upon him).
45. Moussavian, Seyyed Abbas, (1997) *Savings and Investment in Islamic Economy*, Qom, Islamic Culture and Thought Research Institute.
46. Mirmoezi, Seyyed Hossein, (2009) Drawing the Economic System of Islam, *Safir Quarterly*, No. 14.
47. Milani, Seyyed Hadi, (2012) *Lectures on Imami Jurisprudence*, Mashhad, Ferdowsi University.
48. Waqdi, Mohammad bin Omar, (1987) *Maghazi*, translated by Mahmoud Mahdavi Damghani, Tehran, University Publishing Center.